

Islamic Maaref University

Scientific Journal
**The History of Islamic Culture
And Civilization**

Vol. 15, Summer 2024, No. 55

**Issuance of Jihadi Fatwas by the Ottoman Turks and its
feedback in the Islamic world In the First World War**

Mehdi Vazini Afzal¹ \ Mahdi Dehghani²

1. Assistant Professor of History Department, Jiroft University, Kerman, Iran (corresponding author).
drmahdivazin@gmail.com
2. Assistant Professor of the Department of History, Jiroft University, Kerman, Iran.
mehdi dh82@yahoo.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article Received: 2022.10.04 Accepted: 2023.03.05	With the beginning of the First World War, the Ottoman Turks, with the help of the Germans, proposed the idea of a great Islamic Jihad against the Allies in order to put pressure on the Russians and the British on different fronts. The goal was to exploit the capacity of Islamic anti-colonial movements and threaten the interests of the Allies with Islamist slogans. This article tries to analyze the process of issuing Ottoman jihadi fatwas against the Allies and its effect on the political and military participation of the Muslims of the world by using Ottoman Turkish sources and the archives of the Ottoman Prime Minister. The findings of the research show that as a result of the issuance of five fatwas, the tension between the people of Muslim countries and the Allies increased, especially in the Caucasus region, and several local uprisings were formed in Azerbaijan and North Africa against the Allies. But the declaration of Jihad did not fulfill all the expectations of the Turks. This plan was accompanied by extensive propaganda and left a great spiritual impact in Islamic societies, but it did not lead to significant achievements in the field. Because Osmani did not have a strong political, financial and military support to advance the Great Jihad, and the territorial reality and the formation of Arab nationalist movements had largely overshadowed the slogans of the Islamic Union of Turks. Also, most of the Islamic governments were against involving their country to protect Ottoman interests and analyzed the World War as an opportunity to end the centuries of Ottoman Turks showing power in their borders.
Keywords	Ottoman Turks, World War I, anti-colonialism, Islamic governments, Islamic movements.
Cite this article:	vazini Afzal, Mehdi & Mahdi Dehghani ² (2024). Issuance of Jihadi Fatwas by the Ottoman Turks and its feedback in the Islamic world In the First World War. <i>The History of Islamic Culture And Civilization</i> . 15 (2). 123-146. DOI: ??
DOI:	??
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

صدور الفتاوى الجهادية للاتراك العثمانيين و انعكاساتها في العالم الاسلامي خلال الحرب العالمية الاولى

مهدي وزيني افضل^١ / مهدي دهقاني^٢

١. استاذ مساعد فرع التاريخ بجامعة جبرفت، كرمان، ايران (الكاتب المسؤول). drmahdivazin@gmail.com

٢. استاذ مساعد فرع التاريخ بجامعة جبرفت، كرمان، ايران. mehdi.dh82@yahoo.com

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	مع بدء الحرب العالمية الاولى، طرح الاتراك العثمانيون بمساعدة الالمان، فكرة الجهاد الاسلامي الاكبر ضد الحلفاء كي يمارسوا الضغوط علي الروس و الانكليز في الجبهات المختلفة. كان الهدف استغلال الشعارات ذات النزعة الاسلامية، للاستفادة من طاقة الحركات الاسلامية المناوئة للاستعمار، و تهديد مصالح الحلفاء. يسعى هذا المقال بالاستفادة من المصادر التركية العثمانية و أرشيف رئاسة الوزراء العثماني، دراسة مسار صدور الفتاوى الجهادية العثمانية ضد الحلفاء، و تأثير، ذلك علي المشاركة السياسية و العسكرية لمسلمي العالم. معطيات البحث تشير الي انه علي اثر صدور خمسة فتاوي، ازداد الاحتكاك و الاصطدام بين ابناء الشعب في الدول الاسلامية و دول الحلفاء لاسيما في منطقة القفقاز و تبلورت العديد من الانتفاضات في آذربيجان و شمال افريقيا ضد الحلفاء. الا ان اعلان الجهاد، لم يحقق جميع ما كان يتوقعه الاتراك. هذا المشروع كان يرافقه دعايات واسعة و اثر تأثيرا معنويا كبيرا في المجتمعات الاسلامية و لكن لم يسفر عن حصيلة ميدانية ملحوظة. ذلك أن الدولة العثمانية لم تكن تحظى بدعم سياسي، مالي، عسكري قوي لارتقاء الجهاد الاكبر و ان تبلور الحركات الوطنية ذات النزعة العربية، ظل بظلاله الي حد كبير علي شعارات الاتحاد الاسلامي التركي. كذلك معظم الحكومات الاسلامية كانوا يعارضون ادخال بلدانهم في الحرب للحفاظ علي مصالح الدولة العثمانية و كانوا يحللون بأن الحرب العالمية الاولى هي فرصة لانهاء سلطة الاتراك العثمانيين التي دامت عدة قرون، في اطار حدودهم.
تاريخ الاستلام: ١٤٤٤/٠٣/٠٧	
تاريخ القبول: ١٤٤٤/٠٨/١٢	
الألفاظ المفتاحية	الاتراك العثمانيين، الحرب العالمية الاولى، ضد الاستعمار الحكومه الاسلامية، الحركات الاسلامية.
الاقتباس:	وزيني افضل، مهدي و مهدي دهقاني (١٤٤٥). صدور الفتاوى الجهادية للاتراك العثمانيين و انعكاساتها في العالم الاسلامي خلال الحرب العالمية الاولى. مجلة تاريخ الثقافة والحضارة الإسلامية. ١٥ (٢). ١٢٠ - ١٠١.
رمز DOI:	DOI: ??
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، ايران.

نشریه علمی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی

سال ۱۵، تابستان ۱۴۰۳، شماره ۵۵

صدور فتاوی جهادی ترکان عثمانی و بازخورد آن در جهان اسلام در جنگ جهانی اول

مهدی وزینی افضل^۱ / مهدی دهقانی^۲

۱. استادیار گروه تاریخ دانشگاه جیرفت، کرمان، ایران (نویسنده مسئول).

drmahdivazin@gmail.com

۲. استادیار گروه تاریخ دانشگاه جیرفت، کرمان، ایران.

mehdi.dh82@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: پژوهشی (۱۴۶ - ۱۲۳)	با آغاز جنگ جهانی اول، ترکان عثمانی با کمک آلمان‌ها، ایده جهاد بزرگ اسلامی را علیه متفقین مطرح کردند تا روس‌ها و انگلیسی‌ها را در جبهه‌های مختلف تحت فشار قرار دهند. هدف این بود با شعارهای اسلام گرایانه، از ظرفیت جنبش‌های اسلامی ضد استعماری، بهره برداری شود و منافع متفقین مورد تهدید قرار گیرد. این مقاله تلاش دارد با استفاده از منابع ترکی عثمانی و آرشو نخست وزیری عثمانی، روند صدور فتاوی جهادی عثمانی علیه متفقین و تأثیر آن بر مشارکت سیاسی و نظامی مسلمانان جهان را واکاوی کند. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد در نتیجه صدور پنج فتوا، تنش میان مردم کشورهای مسلمان و متفقین به خصوص در منطقه قفقاز بالا گرفت و چندین قیام محلی در آذربایجان و شمال آفریقا علیه متفقین شکل گرفت. اما اعلامیه جهاد، تمام انتظارات ترکان را عملی نکرد. این طرح با تبلیغات گسترده همراه بود و تأثیر معنوی زیادی در جوامع اسلامی بر جای گذاشت اما به دستاورد چشمگیر میدانی منتهی نشد. زیرا عثمانی از پشتوانه سیاسی، مالی و نظامی قدرتمندی برای پیشبرد جهاد اکبر برخوردار نبود و واقعیت سرزمینی و شکل‌گیری جنبش‌های ملی گرایانه عربی، تا حد زیادی بر شعارهای اتحاد اسلامی ترکان سایه افکنده بود. همچنین اکثر حکومت‌های اسلامی با درگیر کردن کشورشان برای حفظ منافع عثمانی مخالف بودند و جنگ جهانی را فرصتی برای پایان قرن‌ها قدرت نمایی ترکان عثمانی در مرزهای خود تحلیل می‌کردند.
واژگان کلیدی	ترکان عثمانی، جنگ جهانی اول، ضد استعماری، حکومت‌های اسلامی، جنبش‌های اسلامی.
استناد:	وزینی افضل، مهدی و مهدی دهقانی (۱۴۰۳). صدور فتاوی جهادی ترکان عثمانی و بازخورد آن در جهان اسلام در جنگ جهانی اول. تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی. ۱۵ (۲). ۱۴۶ - ۱۲۳. DOI: ??
کد DOI:	??
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

طرح مسئله

با شروع جنگ جهانی در سال ۱۹۱۴ م، عثمانی اعلان بی‌طرفی کرد. آلمان‌ها می‌دانستند ترکان به دلیل جنگ‌های فرسایشی بالکان و مدیترانه، بسیار ناکارآمد هستند اما ایده آلمان‌ها این بود که بتوانند از قوای عثمانی به‌عنوان یک پشتوانه سیاسی و احتمالاً نظامی بهره ببرند. آلمان در چند جبهه با روسیه، فرانسه و انگلستان که اینک متفقین خوانده می‌شدند، درگیر شد. در میدان جنگ اروپا، طرفین به یک بن‌بست غیرقابل حل رسیده بودند. ویلهلم دوم اعتقاد داشت دعوت عثمانی به اتحاد نظامی و جهاد در ابعاد وسیع که کشورهای مسلمان حوزه هند، آسیای میانه، ایران، قفقاز و شمال آفریقا را در بر بگیرد، می‌تواند بن‌بست جنگی در اروپا را به نفع نیروهای آلمان تغییر دهد. عثمانی به‌عنوان قدرتمندترین کشور اسلامی قادر بود از ابزارهای خود جهت هماهنگی و بسیج عمومی این کشورها تحت لوای جهاد اسلامی، بهره ببرد.^۱ هدف این بود اگر کشورهای مسلمان تحت استعمار متفقین، شورش کنند، بخشی از قوای متفقین صرف برطرف کردن این تهدیدات شود و آلمان در شرایط بهتری قرار گیرد.^۲ دستگاه‌های اطلاعاتی آلمان مطمئن نبودند این طرح به موفقیت مطلوب خود برسد اما اطمینان داشتند ضرباتی را متوجه نیروهای متفق خواهد کرد. بنابراین هماهنگی با عثمانی به‌عنوان عامل محرک مسلمانان، الزام‌آور بود.

نیروهای عثمانی در تاریخ ۲۹ اکتبر ۱۹۱۴ م، با حمله به منافع روسیه در دریای سیاه، به‌طور رسمی وارد جنگ جهانی شدند. انتخاب شروع جنگ در جبهه روسیه تصادفی نبود. حدود بیست میلیون مسلمان در حوزه آسیای میانه، اورال، قفقاز و کریمه زیر نظر روسیه تزاری زندگی می‌کردند^۳ و عثمانی امیدوار بود آنها را علیه روس‌ها تحریک کند. چند روز بعد انگلیس و فرانسه با در اختیار گرفتن قبرس و مصر، به عثمانی اعلان جنگ دادند. در این شرایط، دولت عثمانی سعی کرد برنامه‌نهایی صدور فتاوی جهادی را عملیاتی و از این میراث تاریخی - اسلامی، به‌صورت الزام‌آور استفاده کند. در ۱۱ نوامبر، پیش‌نویس پنج فتوا آماده شد و به امضای سلطان عثمانی محمد پنجم و شیخ‌الاسلام خیری افندی رسید و به‌سرعت نسخه‌هایی از آن در اختیار رهبران اسلامی در نقاط مختلف جهان قرار گرفت.

در این مقاله بستر تاریخی صدور فتاوی جهادی و روند صدور این فتاوی در طول جنگ جهانی اول مورد بررسی قرار خواهد گرفت. همچنین به یک سوال اصلی پاسخ داده خواهد شد که آیا انتظاری که ترکان عثمانی از تأثیرگذاری این فتاوی در جهان اسلام داشتند، با واقعیت‌های سیاسی، فرهنگی و مذهبی جهان اسلام تطابق داشت؟ دستاوردهای میدانی جهاد اکبر برای متحدین چه بود؟

1. Erickson, Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çev, p. 62 – 69.

2. McMeekin, The Berlin - Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898 - 1918, p. 85 – 93.

3. Larcher, Büyük Dünya Savaşı'nda Türk cepheleleri - 1/Kafkas Harekâtı, p. 19.

پیشینه پژوهش

درمورد پژوهش حاضر، کتاب مستقلی به زبان فارسی چاپ نشده است و تنها مقاله‌ای با عنوان «اعلان جهاد امپراتوری عثمانی در سال ۱۹۱۴» توسط نقی لطفی در سال ۱۳۶۲ به چاپ رسیده است که تنها مقاله فارسی در دسترس در مورد این واقعه مهم است؛ که البته آن نیز ترجمه یک مقاله از زبان انگلیسی است. مقاله نجف‌زاده و خلیفه با عنوان «بررسی آثار فتاوی جهاد در عثمانی بر قاینات و سیستان در جنگ جهانی اول» و همچنین مقاله «واقعه الجهاد قیام عشایر عرب خوزستان علیه انگلیس در جنگ جهانی اول»، از دیگر مقالاتی هستند که به تأثیرات جهاد اکبر در ایران اشاره کرده‌اند.

بیشتر منابع مورد استفاده، پژوهش‌های ترکی و انگلیسی هستند. کتاب **جهاد و اسلام در جنگ جهانی اول**^۱ یکی از این منابع است که به زبان ترکی نوشته شده است و موضوع آن مجموعه مقالاتی در حوزه جهاد عثمانی و تأثیرات آن است. همچنین تعدادی مقالات ترکی در این زمینه نوشته شده است که از دو مقاله «نگاهی به جهاد ترک - آلمان در جنگ جهانی اول»^۲ نوشته سلامی قلیچ و مقاله «اعلامیه جهاد اکبر در امپراتوری عثمانی در طول جنگ جهانی اول»^۳ اثر اورهان آوجی استفاده شد. یک کتاب به زبان فارسی موجود است که در تحقیق حاضر مورد استفاده قرار گرفت. کتاب **ایران و جنگ جهانی اول**، با کوشش کاوه بیات، با تأکید بر اسناد وزارت داخله، به حضور نیروهای عثمانی، آلمان و متفقین در شهرهای غرب ایران می‌پردازد.

در نقد این متون باید خاطرنشان کرد، مقالاتی که درمورد تأثیر فتاوی جهاد اکبر در ایران نوشته شده‌اند، به روند صدور منشأ فتاوی و تأثیر آن بر تحولات عثمانی اشاره‌ای نمی‌کنند و به‌صورت موردی، عکس‌العمل بخشی از طوایف یا گروه‌های مذهبی در ایران در قبال جهاد اکبر را مورد واکاوی قرار می‌دهند. کاوه بیات نیز در کتابش بر حضوری نیروهای نظامی خارجی در ایالات کرمانشاه و آذربایجان متمرکز است و چالش‌های نظامی آنها با حکومت ایران را مورد بررسی قرار می‌دهد و اشاره چندانی به مقوله اعلامیه جهاد اکبر در عثمانی نمی‌کند.

مقالاتی که به زبان ترکی نوشته شده‌اند، تمرکز خاصی بر روی تأثیرات جهاد در خاک عثمانی و نقش آلمان‌ها در بهره‌برداری از این فتاوی دارند و کمتر به عکس‌العمل جوامع مسلمان از جمله ایران در برابر این نهضت فکری می‌پردازند.

مقاله حاضر، سعی کرده است نگاهی جامع‌تر به این فتاوی داشته باشد و ریشه‌های تاریخی فتاوی در

1. Jihad and Islam in World War I.

2. I. DÜnya Savaşı'nda Türk - Alman Cihat Politikasına Bir Bakiş.

3. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Cihad - I Ekber ilanı.

خاک عثمانی را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهد. همچنین تأثیرگذاری جهاد اکبر در منطقه‌ای بزرگتر از خاک عثمانی یعنی جهان اسلام، از اهداف دیگر این مقاله است. در واقع این مقاله سعی کرده است عکس‌العمل جوامع اسلامی را در برابر اعلامیه جهاد تبیین و بررسی کند.

۱. پیشینه فتاوی جهادی در عثمانی

ترکان عثمانی به عنوان مدعیان پرچم‌داری جهان اسلام، در مناسبات داخلی و خارجی خود از مفاهیم اسلامی بهره فراوان می‌بردند و برای این منظور، نهادهای پیچیده‌ای ایجاد کرده بودند. این تشکیلات دینی و عناصر وابسته به آن، در راستای مشروعیت بخشی به سیاست‌های کلان عثمانی چه در رابطه با مسلمانان و چه در رابطه با غیرمسلمانان عمل می‌کردند. مفاهیم فتوا و جهاد یکی از این مبانی بود که به وضوح در قرآن به آن اشاره رفته است و ریشه در فعالیت‌های جنگی پیامبر اسلام ﷺ داشت. در اسلام به پاسخی که فقیهان به سوالات طرح شده می‌دهند، فتوا می‌گویند. از دوره‌های اولیه اسلامی، در فقدان قانون، فتوا به طور گسترده استفاده می‌شده است و رابطه مردم و حکومت را تعیین می‌کرده است. این فتاوی بر پایه قرآن و با استناد به سنت صادر شدند و به مرور با توسل به قیاس و اجماع تکامل پیدا کردند. اگرچه از لحاظ کیفی در دوره‌های مختلف تاریخی، تفاوت‌هایی میان این فتاوی وجود داشت؛ اما هدف از صدور آنها، امکان گسترش اسلام، پاسخ‌گویی حقوقی به مسائل مردم و نیازهای جدید جامعه بود.^۱

کسانی که مجاز به صدور فتاوی بودند را مفتی می‌نامیدند. مفتی از نظر روش فقهی، در اصل به معنای مجتهد است. وظیفه او صدور فتاوی و اجتهاد با تسلط بر آیات قرآن، احادیث، سنت و مباحث حقوقی بود. پیامبر اسلام، صحابه، خلفای راشدین، امامان چهارگانه اهل سنت از کسانی بودند که مشروعیت صدور فتاوی را داشتند و فقه‌های بعدی، با استناد به احکام حقوقی اسلاف خود، دست به صدور فتاوی می‌زدند. این فتاوی لازم‌الاجرا بودند و بی‌توجهی به اجرای فتاوی، مشمول مجازات تعزیر می‌شد و حتی ممکن بود به حکم کفر بینجامد.^۲

ترکان، ورودشان به آناتولی و تبدیل شدنشان از یک ساختار ایلیاتی به یک امپراتوری را مرهون غذا و جهاد ابتدایی علیه دشمنان خود می‌دانستند و از همان آغاز به نقش مفتیان بر صدور فتاوی جهادی تأکید داشتند. با تشکیل حکومت عثمانی، منبع قانونی کشور که برگرفته از احکام دینی یعنی قرآن و سنت بود، بر دو شاخه قوانین عرفی و شرعی تقسیم شد. سلطان بر صدور قوانین عرفی نظارت داشت و منصب جدیدالتأسیس شیخ‌الاسلامی، صدور قوانین شرعی را مدیریت می‌کرد. از دوره سلطان مراد دوم، نهاد

1. Yörükan, "Bir Fetvâ Münasebetiyle Fetvâ Müessesesi, Ebusuûd Efendi ve Sarı, p. 140.

2. Heyd, "Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri", p. 313.

شیخ الاسلام تشکیل و پنج قرن دوام آورد و به مرور با تأمین منابع مالی و تفویض اختیارات، دایره قدرت شیخ الاسلامها افزایش یافت.^۱ اگرچه شیخ الاسلام ظاهراً در ردیف وزیر اعظم عثمانی بود، اما از لحاظ قدرت معنوی و بسیج عمومی، در درجه بالاتری قرار داشت. حتی در بعضی مواقع که حکومت مرکزی در ضعف قرار داشت، شیخ الاسلام از سلطان عثمانی قدرتمندتر می‌شد.^۲ با نبردهایی که ترکان عثمانی برای توسعه قلمرو با دیگر ادیان و فرق داشتند، فتوای شیخ الاسلامها نیز رنگ و بوی سیاسی بیشتری به خود گرفت.

ابوسعود افندی از اولین شیخ الاسلامهایی در عثمانی بود که با صدور فتاوی دینی، اهداف سیاسی و نظامی را دنبال کرد. او در جریان تصرف قبرس و جنگ لپانتو در سال ۱۵۷۱م، به صدور فتوا و جهاد دست زد. قبرس جزیره‌ای استراتژیک در مدیترانه بود که در اختیار ونیزی‌ها قرار داشت. ترکان با تصرف مصر، به دنبال راهحل مشروعیت دادن به جنگ آینده خود علیه ونیزی‌ها و تصرف قبرس بودند. شیخ الاسلام عثمانی ابوسعود افندی، با صدور فتوای ضد مسیحی، این شرایط را برای عثمانی‌ها هموار کرد.^۳ اما شکست ترکان در نبرد لپانتو در سال ۱۵۷۱م، و نابودی بخش بزرگی از نیروی دریای عثمانی، موجی از انتقادات را به دنبال داشت. سلطان سلیم دوم عثمانی، از شیخ الاسلام کمک خواست و او با صدور فتوای جهاد جدید، کسانی که در نبرد لپانتو کشته شده بودند را شهید نامید و کسانی که از میدان جنگ فرار کرده بودند را لعن کرد. از آنجایی که نیروی دریایی جدید نیازمند منابع مالی بود، ابوسعود افندی با صدور فتوا، از ثروتمندان عثمانی خواست تا زکات خود را برای برطرف کردن مشکلات مالی تأسیس نیروی دریایی و تهیه مهمات و اسلحه صرف کنند.^۴

ترکان بر سیاست صدور فتاوی جهادی علیه دشمنان خود در مقاطع مختلف تاریخی ادامه دادند. در جریان جنگ‌های عثمانی با مسیحیان اروپا در سال ۱۶۸۶م، این سیاست منجر به صدور مجموعه فتاوی جنگی و جهاد علیه اتحاد مقدس صلیبیون شد.^۵ روندی که با تقسیم منافع مالی بین سربازان که به نام غنائم جنگی معروف بود، انگیزه‌های اجتماعی و اقتصادی نیروهای نظامی دخیل را افزایش می‌داد. این استراتژی جنگی، به‌طور متناوب در جنگ‌های آینده عثمانی با قدرت‌های دیگر کاربرد داشت و به‌مثابه ابزاری جهت بسیج همگانی نیرو به کار می‌رفت. به‌عنوان مثال در طول جنگ‌های عثمانی با روسیه در کریمه (۱۸۵۶ - ۱۸۵۳ م)، رساله‌ای به نام «جهاد امری خطیر»^۶ تهیه شد که در آن با ذکر مثال‌هایی،

1. Örsten, Osmanlı Hukukunda Fetva, P. 25 - 27.

2. Talip, Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği 1826 - 1922, p. 29.

3. Düzdağ, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında, p. 63 - 64.

4. Bostan, The Influence of Fatwa on Ottoman Administration and Society: Ebussuûd Efendi's Fatwas Regarding Cyprus and Lepanto, p. 37 - 40.

5. Tüglüca, Kutsal İttifak'a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad Ve Nefir Âmm İlani (1686), p. 307.

6. Cihad Emr - i Hak'tır.

مردم را به جهاد علیه کفار در کنار منافع عثمانی ضد فرانسه و روسیه تحریک می‌کرد.^۱ از این دست رسائل جهادی که به‌منظور تقویت قدرت اسلامی عثمانی و تشویق سربازان به مبارزه با کشورهای غربی نوشته می‌شدند، کم نبود.

تقویت اندیشه‌های سکولار در عثمانی در قرن نوزدهم، مفهوم گذشته جهاد را تغییر داد. ترکان جوان، جنبش‌های جهادی را مربوط به دنیای قرون وسطی تحلیل می‌کردند که در جهان مدرنی که آنها به دنبالش بودند، جایگاهی نداشت. بنابراین با چنین فتاوی‌ای که گاه‌بی‌گاه در گوشه‌وکنار حتی ضد دشمنان عثمانی صادر می‌شد، مقابله می‌کردند. در این دوره، چالش‌های دولت عثمانی صرفاً به قدرت‌های غربی غیرمسلمان محدود نمانده بود. آنها در پهنه گسترده‌ای از جهان حکومت می‌کردند که قبایل و جوامع اسلامی متنوعی را در بر می‌گرفت که لزوماً با ایدئولوژی مذهبی عثمانی‌ها هماهنگ نبودند. شیعیان اثناعشری در عراق و شمال آفریقا، اسماعیلیان در مصر و یزدیان در یمن، قدرتمندترین پایگاه‌های مذهبی اسلامی داخلی عثمانی بودند که فعالانه بر ضد ارزش‌ها و تبلیغات عثمانی حرکت می‌کردند.^۲ رهبران دینی پرنفوذ این پایگاه‌های مذهبی، فتاوی‌ی مختلفی علیه عثمانی صادر کردند و مردم منطقه خود را به جنگ با عثمانی و استقلال تهییج نمودند. در نتیجه از نگاه دولت عثمانی، این فتاوی چیزی جز شورش، ایجاد ناآرامی و اقدام علیه امنیت ملی تعبیر نمی‌شد و مبارزه با آن در دستور کار قرار می‌گرفت.^۳

در دهه‌های پایانی قرن نوزدهم، حکومت عثمانی چالش‌های بی‌وقفه‌ای را با روسیه، فرانسه و انگلیس در قفقاز، بالکان، شمال آفریقا و مدیترانه تجربه کرد که هدف تجزیه عثمانی را دنبال می‌کردند. با از دست رفتن بخش‌های بزرگی از خاک عثمانی، سلطان عبدالحمید دوم (۱۹۰۹ - ۱۸۷۶ م)، به‌عنوان یکی از دستورالعمل‌های نجات از فروپاشی عثمانی، پان‌اسلامیسم و عثمانی‌گری را در سیاست‌های داخلی و خارجی خود قرار داد و سعی کرد مفهوم جهاد را بازسازی کند. او به‌عنوان خلیفه، از اسلام‌گرایی به‌عنوان ابزاری ایدئولوژیک به‌منظور وحدت سیاسی در جغرافیای اسلامی به‌ویژه در برابر استعمار غربی‌ها، استفاده کرد. ترکان در دوره او سعی کردند از اسلام نه‌تنها به‌عنوان یک اعتقاد، بلکه به‌عنوان یک ابزار سیاست‌ورزی، استفاده کنند و سیاست‌های راهبردی خود را از طریق ایجاد یک شبکه جهانی از مسلمانان علیه غرب، پیش ببرند.^۴ عثمانی‌گرایی نیز یکی از اندیشه‌های مطرح توسط بوروکرات‌ها بود. در فضای قرن نوزدهم که ناسیونالیسم به‌عنوان یک تهدید جدی، یکپارچگی حکومت عثمانی را تهدید می‌کرد،

1. İmamoğlu, 1853 - 1856 Kirim Savaşına Dair Bir Cihad Risalesi, p. 39 - 48.

2. BOA, HR. SYS. 2167/7

3. BOA, DH. ŞFR. 364/122

4. Taniyici, II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam, p. 3 - 4.

ترکان تصمیم گرفتند از ایده ملی‌گرایی عثمانی در برابر ناسیونالیسم قومی حمایت کنند.^۱ این اهداف، با ایده‌های مدرنیزاسیون همراه شد. عبدالحمید دوم برخلاف شعارهای مشروطه، از نفوذ سلطانی خود کم نکرد اما به دنبال راه‌حلی جهت پیش بردن برنامه عصر تنظیمات و خشنودسازی طبقه سنتی و مذهبی جامعه بود.

کشور آلمان می‌توانست این مدرن‌سازی را سرعت ببخشد زیرا عثمانی از لحاظ نظامی، فنی و مالی دچار آسیب‌های فراوان بود. آلمان، از نیمه دوم قرن نوزدهم به دنبال افزایش قدرت منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای خود بود اما انگلیس و فرانسه را موانع جدی در راه خود می‌دید. بنابراین سعی کرد در راستای استراتژی‌های استعماری نو، به سمت شرق با محوریت عثمانی روی بیاورد که رابطه پرتنش را با این کشورها داشت. در واقع آلمان با دوری از سیاست دوران بیسمارک، دیگر اعتقادی به توازن قدرت میان روسیه و عثمانی نداشت. همین امر زمینه سفر ویلهلم دوم امپراتور آلمان به استانبول در سال ۱۸۸۹ شد تا دوستی بین دو کشور علنی‌تر شود.^۲ سیاست شرق دولت آلمان، با آرزوی جنبش پان‌اسلامیسم عثمانی همراه شد که هدف آن، فشار بر قدرت‌های رقیب اروپایی بود. سیاستی که الهام‌بخش سخنان معروف ویلهلم در دمشق بر مزار قبر صلاح‌الدین ایوبی گردید. او در این سخنرانی با تأکید بر رابطه صمیمی دو دولت آلمان و عثمانی، به دوستی با ۳۰۰ میلیون مسلمان جهان اشاره کرد.^۳

نزدیکی به آلمان منجر نشد مرد بیمار اروپا در آستانه فروپاشی قرار نگیرد. در جنگ با کشورهای اروپایی، سرزمین‌های اسلامی عثمانی، یکی پس از دیگری به مستعمره کشورهای غربی تبدیل شدند. روس‌ها به مرور منطقه قفقاز، قارص و باتومی را در سال‌های انتهایی قرن نوزدهم از عثمانی جدا کردند. فرانسه در سال ۱۸۸۱، تونس را گرفت و اتحاد انگلیس و فرانسه، مصر را مورد استعمار قرار داد.

حمله ایتالیا به لیبی در سال ۱۹۱۱، آخرین آزمون ترکان عثمانی جهت یکپارچگی دینی و نظامی علیه غرب قبل از جنگ جهانی اول بود. با درخواست اعلان جهاد علمای طرابلس و حمایت شیخ‌الاسلام عثمانی از آن، کمیته «کمکی مجاهدین طرابلس و بنغازی» تشکیل شد و نیروهای نظامی داوطلب به منطقه سرازیر شدند. عده زیادی نیز وجوهای خود را در قالب سلاح و نقدینگی روانه حمایت از مسلمانان لیبی کردند.^۴ فضای عمومی در عثمانی به هیجان آمد و دولت را تحت فشار گذاشتند تا هرچه در توان دارد در نجات سرزمین اسلامی لیبی به کار برد.^۵ اما تلاش‌های همه‌جانبه ترکان باعث نشد این منطقه لجستیک جنوب مدیترانه در دامن امپراتوری عثمانی باقی بماند. عثمانی در وضعیت پیچیده‌ای قرار گرفته

1. Demirci Akyol, Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları, p. 34 - 35.

2. Kiliç, I. Dünya Savaşı'nda Türk - Alman Cihat Politikasına Bir Bakış, p. 141 - 142.

3. Fischer, Griff nach der Weltmacht - Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914 - 18, p. 109.

4. BOA, DH. SYS. nr. 75 - 10/1 - 2, 21.

5. BOA, DH. SYS. nr. 75 - 10/1 - 2, 88, 89.

بود و احتمال فروپاشی آن از نگاه سیاستمداران مخفی نبود. خشم مسلمانان عثمانی نیز از ناکارآمدی حزب اتفاق و ترقی و اهداف استعمارگران، هر روز در حال افزایش بود.

۲. آلمان و طرح جهاد اکبر

در آستانه جنگ جهانی اول، آلمان به منظور تحقق آرزوی سیاست شرقی، می‌بایست یک طرح تبلیغاتی مؤثر را انجام می‌داد؛ بنابراین از باتجربه‌ترین اسلام‌شناس خود یعنی مکس اوفون اوپنهایم^۱ درخواست کرد به وزارت امور خارجه بازگردد تا زمینه چنین طرحی را به انجام برساند. اوپنهایم به عنوان یک باستان‌شناس و دیپلمات، فعالیت‌های مختلفی را در راستای منافع آلمان در خاورمیانه انجام داده بود. منابع انگلیسی از او به عنوان جاسوس برجسته قیصر نام می‌بردند که نقش فعالی در تحریک جهادی مسلمانان الجزایر و لیبی در برابر فرانسه و ایتالیا بر عهده داشته است.^۲

اوپنهایم گزارش استراتژی اسلامی خود را با عنوان «برافراشتن انقلاب‌ها در جهان اسلام»^۳ در ۱۳۶ صفحه مبسوط ارائه کرد که هدف اصلی آن، بسیج جهان اسلام به همراه تبلیغات پان‌اسلامیسم به عنوان مؤثرترین سلاح علیه دشمنان بود. بر اساس این گزارش، مسلمانان مراکش، تونس، الجزایر می‌بایست علیه فرانسه قیام کنند و در مصر، مسلمانان کانال سوئز را از دست انگلستان خارج کنند و این امر با کمک مذهبی ترکان عثمانی انجام پذیرد. همچنین می‌بایست قبایل عرب در حجاز با کمک مستشاران آلمانی علیه انگلیس وارد عمل شوند و در یمن، به خلیج عدن حمله کنند و آن را تحت کنترل بگیرند. در منطقه قفقاز، یک کارزار تبلیغی مؤثر علیه روسیه شکل بگیرد تا مسلمانان منطقه، وارد جنگ با روسیه شوند. میلیون‌ها آذربایجانی مسلمان، با تشکیل گروه‌های شبه نظامی، به اهداف روسیه حمله کنند و آنها را تضعیف کنند.

اوپنهایم در بخش دیگری از گزارش خود، بر تبلیغات بر روی سربازان مسلمان نیز تأکید کرد. او معتقد بود باید مساجد و اردوگاه‌هایی ساخته شود و در آنها از خطیبان با سابقه نظریه اتحاد جهان اسلام استفاده شود تا اسیران مسلمان در چارچوب راهبرد جامع اسلامی، مورد تعلیم و آموزش قرار گیرند و تبدیل به عناصر جهادی در ارتش عثمانی شوند.^۴ با ابتکارات اوپنهایم، یک دفتر تبلیغاتی در برلین با نام «آژانس اطلاعاتی شرق»^۵ با نام مخفف NFO شروع به فعالیت کرد که بعداً وظایف و دایره اختیارات آن

1. Max von Oppenheim.

2. Owen, Lord Cromer - Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul, p. 335 - 337

3. Die Revolutionierung der islamischen Gebiete unserer Feinde

4. Teichmann, Faszination Orient, Max von Oppenheim: Forscher, p. 180 - 215.

5. Nachrichtenstelle für den Orient

به طرز محسوسی افزایش پیدا کرد.^۱

این آژانس از شش بخش با عناوین دفاتر عثمانی، ایران، هند، روسیه، چین و عرب تشکیل شده بود و وظیفه آن هماهنگی میان نهادها، دیپلمات‌ها، واحدهای نظامی، دولت‌ها و رهبران جهادی به‌منظور پیشبرد طرح اتحاد جهادی اسلامی علیه دشمنان آلمان و عثمانی بود. NFO توسط دانشگاهیان نخبه جهان اسلام و شرق‌شناسان آلمانی مدیریت می‌شد و از اولین ابتکارات آن، جذب شخصیت‌های مذهبی از عثمانی، تونس، مصر به آلمان در چارچوب استراتژی اسلامی بود تا هماهنگی لازم با آنها جهت انقلاب‌های آینده جهان اسلام انجام پذیرد.^۲

دولت عثمانی و آلمان در ۲ اوت ۱۹۱۴م، قراردادی سری بین خود منعقد کردند اما همچنان عثمانی بر حفظ بی‌طرفی تأکید داشت. در میان ترکان، اکثریت نمایندگان مجلس و سیاست‌مداران مخالف نقض بی‌طرفی و ورود به جنگ بودند. اما موافقان جنگ نگران پیروزی متفقین و ازدست‌رفتن آخرین شانس‌های بقا بودند. آلمان‌ها به عثمانی فشار وارد می‌کردند که اگر در جنگ به آنها نپیوندند، در صورت پیروزی آلمان، از مزایای برد بهره نخواهند برد. در روز ۳ اوت، انور پاشا به نیروهای نظامی دستور داد برای یک جنگ احتمالی تمام‌عیار آماده باشند. انور پاشا همچنین به حاکمان محلی دستور داد زمینه گفتگو با متنفذین محلی به‌خصوص اعراب، برای یک جهاد مقدس علیه روسیه و انگلستان مهیا شود.^۳ این امر نشان می‌دهد از همان روزهای آغاز جنگ جهانی اول، ایده اتحاد اسلامی ملل مسلمان، مورد عنایت رهبران عثمانی قرار گرفته بوده است.

۳. روند صدور فتاوی جهادی در عثمانی

ترکان در اکتبر ۱۹۱۴م وارد جنگ با متفقین شدند و زمینه‌های صدور فتاوی جهادی را آغاز کردند. تنظیم فتاوی به اداره مشیت^۴ سپرده شد. این اداره با گسترش بروکراسی نهاد شیخ‌الاسلامی، تاسیس شده بود و وظیفه‌اش مدیریت صدور فتاوی بود. ۲۹ نفر از علمای فقهی عثمانی به مدت دو هفته، در اداره مشیت، مشغول پیش‌نویس فتاوی شدند و بر سر مفاد آن بحث و گفتگو کردند. درنهایت فصل‌به‌فصل آن بازخوانی شد تا حاضرین نظرات خود را مطرح کنند.^۵ با تجمیع نظرات و حذف و اضافاتی، درنهایت این پیش‌نویس با نظر اکثر علمای حاضر در جلسه، مورد تصویب قرار گرفت.^۶ این پیش‌نویس حدود شش

1. McMeekin, The Berlin - Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898 - 1918, p. 91.

2. Treue, "Max Freiherr von Oppenheim: Der Archäologe und die Politik", p. 45 - 49.

3. Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914 - 1918, p. 170.

4. Meşihat Dairesi

5. Avcı, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Cihad - I Ekber ilanı, p. 29 - 46.

6. Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, p. 68 - 69

صفحه داشت و در آن به این نکات تأکید شد: ابتدا با برشمردن اقدامات خصمانه دولت‌های روسیه، انگلیس و فرانسه، ضد مسلمانان هند، آسیای میانه و آفریقا، آنها را متهم به ظلم، ستم و سلب آزادی مردم مسلمان کردند و هدف آنها را تلاش برای خاموشی نور الهی در امت اسلامی و تضعیف خلافت اسلامی دانستند. سپس با ارجاع به آیات مختلف سوره توبه (آیات ۱۴، ۲۴، ۳۸ و ۳۹)، ارزش شهادت و جهاد علیه کفار را یادآور شدند. در ادامه با فراخواندن حاکمان محلی مکه، کریمه، ترکستان، بخارا، خیوه، چین، ایران، افغانستان، نجف، کربلا و بیت المقدس سعی کردند مسلمانان نقاط مختلف دنیا از شیعه و سنی را گرد این جهاد دریاورند. هدف طراحان این پیش‌نویس این بود که نقاطی مانند حجاز و عراق که مردم عرب آن مناطق چالش‌هایی با عثمانی داشتند را نیز به این اتحاد دعوت کنند تا وظیفه شرعی بر گردن آنها گذاشته باشند. در پایان با خطاب قراردادن نیروی دریایی عثمانی و کارمندان و مردم عادی از زن و مرد، آنها را به جهاد گسترده علیه متفقین و همپیمانانشان فراخواند.^۱

با امضای فتاوی پنج‌گانه توسط سلطان عثمانی و شیخ‌الاسلام خیری افندی،^۲ وظیفه انتقال آن به مسجد سلطان محمد، به اداره امنیت فتوا^۳ سپرده شد. این اداره زیرمجموعه اداره مشیت بود و وظیفه‌اش ضمانت اجرایی فتوای صادره دفتر مشیت بود.^۴ انتقال فتاوی به مسجد محمد فاتح، با تشریفات سلطنتی خاص و با حضور بخش بزرگی از رجل سیاسی، نمایندگان مجلس، روحانیون دینی و نظامیان بلندپایه انجام شد. انتخاب مسجد فاتح برای قرائت علنی این فتواها حس نوستالژیک ایراد اولین نماز بعد از فتح قسطنطنیه را تداعی می‌کرد. امین افندی مسئول قرائت فتاوی، با خطاب قراردادن مسلمانان، جنگیدن علیه دشمنانی که به اسلام حمله کرده‌اند و موجودیت عثمانی را به خطر انداخته‌اند را واجب عینی دانست و خواهان حمایت همه مسلمانان در این جنگ از عثمانی شد.^۵

فتاوی به‌صورت سوالی مطرح شدند و در آن روحانیون طراح جهاد، سؤالاتی ارائه کردند که در پایان، پاسخ حضار با شور و اشتیاق، بلی بود. فتاوی اول با استناد به آیه ۴۱ سوره توبه، تأکید می‌کرد وقتی سرزمین‌های اسلامی مورد هجوم دشمنان اسلام قرار گیرند، بر مسلمانان واجب است با هر جنسیت و شرایط سنی و امکانات، با مال و جان خود جهاد کنند و سلطان مسلمانان را مورد حمایت قرار دهند. در این فتوا، سعی شد به‌جای واژه «خلیفه مسلمانان»، از سلطان مسلمانان استفاده شود. زیرا کشورهای مسلمانانی بودند که خلافت عثمانی‌ها را به‌عنوان جانشینان واقعی پیامبر اسلام به رسمیت نمی‌شناختند و

1. Sebilürreşâd, (1914), sayı:315, İstanbul, 26 Kasım, p. 19 - 20.

2. BOA, DH. SYS. 123 - 12/35. Lef:120

3. Fetva Eminliği

4. Ugur Unal, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın, p. 8.

5. Tanin, 2 Teşrinisani 1330 (15 Kasım 1914).

ممکن بود با برداشتی سیاسی، به این فتاوی جواب مثبت ندهند.^۱

فتاوی دوم، مستقیم نیروهای متفق را مورد انتقاد قرار داد و با نام بردن از روسیه، انگلیس و فرانسه، آنها را متهم کرد که با کشتی‌های جنگی خود به خلافت اسلامی حمله کرده و تلاش دارند نور اعظم را از بین ببرند. بنابراین واجب است در برابر آنها اعلان جهاد کرد و از زور استفاده کرد. در این فتوا از کشورهای غیرمسلمان دیگر نظیر آلمان، ایتالیا و اتریش نامی برده نشد و این امر ماهیت سیاسی این فتاوی را بیش از پیش آشکار ساخت. ترکان، به جای اعلان جنگ مذهبی با غیرمسلمانان به طور کلی، یک جهاد هدفمند با انگلیس، فرانسه و روسیه را اعلام کردند و آلمان و اتریش را از خشم متعصبان اسلامی مستثنی کردند.

فتاوی سوم، جهاد را برای همه مسلمانان الزام‌آور می‌کرد و مخالفت با آن را گناه کبیره و مخالفین را مستحق عذاب الهی می‌شمرد. در فتاوی چهارم مسلمانانی که در ارتش متفقین مشارکت دارند را مورد خطاب قرار می‌داد و اقدام آنها را مستحق آتش دوزخ می‌دانست. در فتاوی پنجم، به مسلمانانی که در ارتش‌های دولت‌های انگلیس، فرانسه، روسیه، صربستان و مونته‌نگرو حضور دارند اخطار می‌دهد که اگر با متحدین عثمانی یعنی اتریش و آلمان بجنگند، مستحق عذاب الهی می‌شوند. در این بند از فتوا، به وضوح از اتریش و آلمان به عنوان متحدین عثمانی نام برده شد. در پیش‌نویس، بعضی از فقها معتقد بودند نباید اسمی از این دو کشور برده شود ولی بعضی دیگر برای جلوگیری از سوءتفاهم در افکار عمومی و مقابله با ضدتبلیغات متفقین، خواهان گنجاندن نام متحدین آلمان در فتاوی شدند.^۲

تقریباً ۴۰۰ سال فتواهای عثمانی به یک سبک و سیاق صادر می‌شد و به جز تغییرات کوچکی در ابعاد کاغذ، جملات کلیشه‌ای و تفاوت در مهر و امضاء، تفاوت چندانی با هم نداشتند. فتواها بر دو قسم خصوصی و عمومی تقسیم می‌شد. ظاهر این فتاوی به این گونه بود که ابتدا در بالای آنها، عبارت کوتاه عربی از رکن دعوت به نماز و واجبات ذکر می‌شد. سپس عنوان مورد طرح، در قالب سؤال و جواب از فقه امام حنفی استفتا می‌شد. پاسخ با اسامی خیالی از قبیل زید، عمرو، بکر، خالد، ولید و بشیر برای مردان و هند، زینب، خدیجه، ام‌کلثوم و ربیعہ برای زنان داده می‌شد. فتوا با درخواست «اظہار، بیان و استجابت» به پایان می‌رسد و عبارت «الله اعلم» در پایان فتوا می‌آمد.^۳ فتواها معمولاً توسط متولیان تنظیم و برای شیخ‌الاسلام ارسال می‌شد. شیخ‌الاسلام جواب را می‌نوشت و شخصاً امضاء می‌کرد. اکثراً پاسخ‌های

1. Becker, "İslam Politikası", 19. Asırda Bat'nın Gözüyle Siyasi İslam ve Pan İslamizm, Mümtez'er Türküne - Ümit Özdağ, p. 161.

2. Şeyülislam Ürgüplü, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909 - 1922), p. 363.

۳. نگاه کنید به تصور شماره ۲.

فتاوی تک‌کلمه‌ای بود مانند «می‌شود، اتفاق می‌افتد، نمی‌شود، وجود دارد، وجود ندارد»، اما گاهی اوقات پاسخ‌های طولانی با توضیحات نیز در میان فتاوی وجود داشت.^۱

فتاوی جهاد ۱۹۱۴م، از لحاظ شکل و محتوا تفاوت عمده‌ای با فتاوی قبلی داشت و این امر اعتراض بعضی فقها را به دنبال داشت. آنها معتقد بودند سابقه چنین فتاوی در تاریخ اسلام سابقه نداشته است و نتیجه آن چیزی جز شکست و بی‌اعتباری جایگاه خلافت نخواهد بود.^۲ اطلاق واژه جهاد اکبر برای این فتاوی نیز به شبهات افزوده بود. برخی اعتقاد داشتند واژه جهاد اکبر توسط شیخ‌الاسلام در متن فتاوی نیامده است و اضافه شدن این اصطلاح، کار تبلیغات روزنامه‌نگارانی است که برای تهییج عمومی از آن استفاده ژورنالیستی می‌کنند. همچنین آنها حزب اتفاق و ترقی را متهم می‌کردند، رویه جاری صدور فتاوی را نقض کرده است و به‌جای روند معمول اداری، در امر صدور فتاوی با نگرش‌های سیاسی مداخله کرده است و حتی با حذف نام‌های خیالی مرسوم در فتاوی، به شکل محتوایی آنها صدمه زده است. تحلیل مخالفان این بود که با نام بردن از کشورهای دوست و غیردوست، این فتاوی شرعی با منافع آلمان خلط شده است و سنت فتوانویسی قربانی مصالح آلمان‌ها شده است.^۳ دولت عثمانی در مقابل کسانی که با فتاوی مخالفت می‌کردند، ایستاد و سعی کرد جو حمایتی موجود را حفظ کند؛ حتی خلیل بیگ یکی از مفتی‌های بانفوذ که مخالف این چنین فتاوی‌ای بود و طرفداران جهاد را «مجاهدین بی‌دین» خطاب کرده بود، دستگیر و زندانی کرد.^۴

فتاوی صادره، به زبان‌های مختلف ترکی، عربی، فارسی، هندی و تاتاری ترجمه شدند و به دستور دولت، پنجاه هزار نسخه از آن چاپ شد و در مناطق مختلف داخلی عثمانی و خارج منتشر شدند^۵ و روزنامه‌های عثمانی، در ابعاد گسترده به بازنشر آن دست زدند. در استانبول، روزنامه‌های مختلف از جمله طنین، نیروی دریایی و تصویر افکار، با تیترهای «جهاد اکبر» و «جهاد یا تسلیم» به استقبال فتاوی رفتند. آنها ضمن برشمردن محسنات جهاد، اصطلاح «گلوله کاغذی» را برای جهاد در نظر گرفتند و به مخالفین آن تاختند و آنها را جیره‌خواران نان روسیه، هوای انگلیس و شراب فرانسه دانستند.^۶ این رسانه‌ها که تا دیروز زیر تیغ سانسور و فشار دولت عثمانی قرار داشتند، آزاد بودند تا رسالت تاریخی و مذهبی خود را بروز دهند. آنها نیز به هر طریق از جمله عکس، کاریکاتور، نوشتار ادبی و غیره سعی کردند

1. Ugur Unal, BaŞbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın, p. 7 - 10.

2. İsmail Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, p. 419.

3. Sabrî, "Cihad - ı Ekber Fetvası Hakkında", p. 1.

4. DH. EUM. 7. Şb, Dosya no:3, Gömlek no:51.

5. Hagen, Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischer, p. 99.

6. Donanma, nr: 68, 1330: 306; Tanin, 1330: 1; Tasvir - i Efkâr, 1330, p. 2 - 3.

تمام طبقات جامعه را برای پیشبرد پروژه جهاد اسلامی، آگاه کنند.

در ادامه، بیانیه‌های مختلفی از سوی سیاستمداران و رهبران دینی در حمایت از این جریان صادر شد. سلطان محمد پنجم به‌عنوان خلیفه و سلطان، اعلامیه مبسوطی ارائه داد که در آن با شور و اشتیاق، مردم را به جنگ علیه متفقین برای حفظ اسلام فراخواند. انور پاشا وزیر جنگ و مفتی‌های مساجد، هر کدام بیانیه‌های جداگانه صادر کردند و خواستار جبهه مشترک علیه متفقین و اعزام لشکریان اسلام به مقابله با متجاوزین شدند.^۱ پس از سخنرانی‌های مختلف تحت عناوین اتحاد، جهاد، ترقی و پیروزی، مردم شرکت کننده در تظاهرات حمایتی از جهاد در استانبول، در مقابل سفارت‌خانه‌های آلمان و اتریش تجمع کردند و با بیانیه سفرای این دو کشور، جنبه مذهبی جهاد با تأکید بر مسائل سیاسی، تکمیل شد.

۴. عکس‌العمل مسلمانان جهان اسلام در برابر فتاوی جهاد

در خارج از عثمانی، اعلامیه جهاد جنجال به پا کرد. متفقین اقدامات مختلفی را جهت بی‌اعتبارسازی جهاد انجام دادند. انگلیس برای کاهش تأثیر دعوت جهاد در خاورمیانه گام‌های مختلفی برداشت و برنامه‌هایی برای محدود کردن استفاده عثمانی از این قدرت معنوی انجام داد. آنها با بیان اینکه این جهاد در حقیقت جنگ مقدس ساخته آلمان است،^۲ به دولت عثمانی اتهام وارد کردند که این نوع جهاد بی‌اعتبار کردن باورهای دینی افراد است و رفتار ترکان به‌مثابه اقدامات قرون وسطایی است که با مفهوم دنیای مدرن و اندیشه کنونی مردم مسلمان، تطابق ندارد.

در جبهه‌های جنگ، بر مبنای شعار جهاد فراگیر، فعالیت مشترک ارتش عثمانی و آلمان شروع شد. بودجه وزارت جنگ عثمانی دوبرابر شد و مدرن‌سازی ارتش بلافاصله شروع شد. سفارشات اسلحه بارگیری شدند و در جبهه‌های مختلف پخش شدند تا ترکان توان رزمی خود را در برابر نیروهای متفقین تقویت کنند.^۳ با برنامه هماهنگی که میان ستادهای فرماندهی عثمانی و آلمان طرح‌ریزی شده بود، دو نقطه قفقاز و شمال آفریقا در اولویت ارسال نیرو قرار گرفتند.^۴

در جبهه قفقاز، هدف عثمانی این بود که مسلمانان قفقاز را برای یک انقلاب تمام‌عیار علیه روسیه آماده کند و آنها را به سمت تصرف آسیای میانه روانه کند. نام‌گذاری این مسیر به نام «جاده توران»، اهداف پان‌ترکیسم عثمانی را در کنار اهداف اسلام‌گرایانه نشان می‌داد. استفاده از این دو الگو در کنار هم

1. Larşer, Büyük Harpte Türk Harbi, p. 55 - 57.

2. Snouck Hurgronje, "Heilige Oorlog Made in Germany", p. 127.

3. McMarthy, Osmanlı'ya Veda, p. 182.

4. Çolak, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914 - 1918), p. 108.

در قفقاز، می‌توانست انگیزه مضاعف به ترکان مسلمان منطقه، برای جنگ با روسیه بدهد. حضور بیست میلیون مسلمان در قفقاز، انگیزه مناسبی جهت اجرای جهاد اسلامی بود^۱ اما شکست انور پاشا از روس‌ها و جدال ارامنه آناتولی با ترکان، پیشروی این طرح را با مشکل مواجه کرد.

از اوت ۱۹۱۴ م، آلمان و امپراتوری عثمانی، بخشی از تمرکز خود را بر روی جهاد در مستعمرات آفریقا گذاشتند. سودان، مصر، لیبی، الجزایر و مراکش از نقاط هدف این سیاست بودند. آلمان‌ها تصمیم داشتند از اسلام به‌عنوان یک ایدئولوژی در سازمان‌دهی مقاومت‌های محلی این مناطق استفاده کنند^۲ و برای این هدف، سرزمین‌های آفریقای شرقی تحت مستعمره آلمان را به‌عنوان مرکز ایده‌های پان‌اسلامی و پان‌آفریقایی در نظر گرفتند. آنها یک دفتر تبلیغاتی در سودان تأسیس کردند و برخی از قبایل منطقه را راضی به جهاد علیه متفقین کردند. سودان نقطه مهمی محسوب می‌شد زیرا در اواخر قرن نوزدهم، سودانی‌ها به رهبری مهدی سودانی انقلاب خونینی را علیه انگلستان فرماندهی کرده بودند^۳ و امید می‌رفت بتوان از میراث جنبش مهدیون، علیه انگلستان استفاده کرد.

خیری افندی شیخ‌الاسلام، نامه‌ای به سبک فتوا به مسلمانان سودان نوشت و آنها را به جهاد فراخواند. خیری افندی در این نامه علل ورود ناخواسته عثمانی به جنگ و جنایات متفقین علیه اسلام را تشریح کرد و از مسلمانان سودان درخواست کرد به درخواست خلیفه مسلمانان عمل کنند. زیرا به گفته او، اطاعت از امیرالمؤمنین واجب و ضروری بود.^۴ اکثر سودانی‌ها، به اعلامیه جهاد پیوستند زیرا جوامع مسلمان این مناطق، جهاد را تنها راه برون‌رفت از دست استعمارگران می‌دانستند اما عدم توفیق متحدین برای ارسال سلاح و پول به منطقه و اقدامات بازدارنده انگلستان، مانع از به ثمر رسیدن جهاد اسلامی در سودان شد.

در بخش شرقی عثمانی، عکس‌العمل روحانیت شیعه مستقر در عراق و شریف حسین حاکم حجاز، می‌توانست برای دولت عثمانی حائز اهمیت فراوانی باشد.^۵ انور پاشا به قدرت مذهبی روحانیون شیعه واقف بود و سعی داشت آنها را در مدار جهاد کنار ترکان عثمانی و اهل سنت قرار دهد. بنابراین بیانیه‌های مختلفی صادر شد که در آنها جهاد صرفاً به مسلمانان سنی محدود نمانده بود و از مسلمانان امامی، زیدی، وهابی، خوارج، و سایر فرق اسلامی درخواست شده بود در برابر غارت جهان اسلام متحد شوند. در

1. Larcher, Büyük Dünya Savaşı'nda Türk cepheleleri - 1/Kafkas Harekâtı, p. 19.

2. Lüdke, Jihad Made In Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War, p. 33 - 35.

3. Pesek, "Jihad Made in Germany. German Propaganda in East Afrika during to First World War, 1914 - 18", p. 10.

4. Çabuk, Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri Ve Şeyhülislam'in Cihat Mektubu, p. 111 - 112.

۵. برای بررسی تأثیر جهاد در قبایل عرب خوزستان بنگرید به: (طرفاوی، «واقعۀ الجهاد قیام عشایر عرب خوزستان علیه انگلیس در جنگ جهانی اول»، *تشریه مطالعات تاریخی*، ش ۳۴، ص ۹۰ - ۵۵).

این بیانیه‌ها مصرانه از همه مسلمانان درخواست شده بود برای نجات اسلام، اسلحه به‌دست بگیرند و به جهاد اکبر بپیوندند.

روحانیت شیعه عراق، نگاه مشترکی به وضع به وجود آمده نداشتند. سال‌ها دولت عثمانی، به‌منظور جلوگیری از نفوذ ایران در عراق، شیعیان را تحت فشار گذاشته بود و حتی دست به تبعید بسیاری از علمای شیعه به بغداد زده بود.^۱ بنابراین علمای شیعه با احتیاط بیشتری نسبت به مقوله جهاد واکنش نشان دادند. در مجموع حدود بیست فتوا توسط علمای شیعه عراق صادر شد که چند عدد از آنها به زبان فارسی و مابقی به زبان عربی بودند. فتواها کوتاه بودند و با ورود سریع به موضوع بحث، نظر خود را بیان می‌کردند. به‌طور کلی در این فتاوی به حفظ عزت مسلمانان و بیرون راندن کفار از سرزمین آنها تأیید شده بود و جنگ را برای نیل به چنین امری، ضرورت می‌دانستند؛^۲ اما نتایج مثبتی که جهاد انتظار داشت در میان شیعیان برآورده کند، به‌صورت کامل محقق نشد.

در حجاز، وضعیت پیچیده‌تر بود. شریف حسین و پسرانش با در دست داشتن مکه و مدینه، داعی خلافت مسلمانان و تشکیل یک کشور متحد عربی را در سر داشتند و از نفوذ زیادی بر مسلمانان مصر، شام و فلسطین برخوردار بودند. شریف حسین رهبر معنوی سرزمین‌های مقدس مسلمانان به شمار می‌رفت و گرایش و یا مخالفت او با جهاد، برای بریتانیا و ترکان اهمیت بالایی داشت. حزب اتفاق و ترقی با تمام اختلافاتی که با شریف حسین داشت، امیدوار بود با پیوستن امیر حجاز به جهاد، تأثیرات آن را به طرز معناداری افزایش دهد.^۳ بنابراین جمال پاشا سعی کرد با نامه‌ها و پیشنهادات مختلف، امیرحجاز و سران عرب را به حمایت از جهاد وادار کند. جمال پاشا در این نامه‌ها، شریف حسین را از اولاد پیامبر ﷺ دانست و اعلام کرد پیوستنش به جهاد، باعث شادی روح پیامبر ﷺ و پیروزی لشکر مسلمانان خواهد شد.^۴ فیصل پسر شریف حسین به استانبول سفر کرد و بعد از دیدار با نمایندگان آلمان و عثمانی، قول فعالیت‌های جهادی در مکه و مدینه را داد. حتی او پیشنهاد کرد اگر مدارس سکولار در منطقه بسته و به جای آن مدارس دینی افتتاح شود، می‌توان جوانان عرب را برای جهاد تربیت کرد. فیصل حتی قول داد اگر سلاح و پول در اختیار آنها قرار بگیرد، شریف حسین حاضر است شخصاً در مستعمرات انگلیس در سودان و هند اعلان جهاد کند.^۵

1. BOA. BEO, Dosya no:413, Gömlek no:30919.

2. BOA. DH. EUM. 6. Şb, Dosya no:2, Gömlek no:25, lef:1.

3. Allawi, Irak Kralı Faysal, p. 57.

4. Erdem, Çöldeki Son Türk Destanları, p. 32 - 35.

5. McMeekin, The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898 - 1918, p. 305.

البته ترکان اعتماد زیادی به شریف حسین نداشتند و نگران بودند که کمک‌های مالی و تسلیحاتی آنها به امیر حجاز، نتیجه‌ای معکوس داشته باشد زیرا شریف حسین، ارسال پول و اسلحه به اعراب سوریه و فلسطین برای مبارزه با عثمانی را کاهش نداده بود و نشانه‌ای عملی از حمایت او از جهاد دیده نمی‌شد.^۱ این بدگمانی زمانی تقویت می‌شد که ترکان فراموش نکرده بودند زمانی که با ایتالیا بر سر لیبی درگیر بودند، نه تنها شریف حسین سربازی در حمایت از ترکان نفرستاد، بلکه حتی حمایت لفظی نیز نکرده بود.

از طرفی بخش عمده‌ای از خاورمیانه تحت سیطره بریتانیا بود و آنها نگران بودند با پیوستن شریف حسین به جهاد، بخش بزرگی از جهان اسلام و دنیای عرب به این جهاد لبیک بگویند. طرح انگلیسی‌ها، انتقال خلافت از ترکان به میان اعراب و قول تشکیل یک کشور عربی مستقل به شریف حسین بود. آنها هرچند مطمئن بودند امکان ایجاد یک اتحادیه فراگیر از اعراب وجود ندارد، اما تلاش داشتند برای حفظ منافع بریتانیا در مستعمرات منطقه، وفاداری اعراب به عثمانی را تضعیف کنند؛ تا بدین ترتیب جایگاه خلافت عثمانی را به چالش بکشند و گام مهمی برای شکستن قدرت معنوی فعالیت‌های جهادی عثمانی بردارند.^۲ برای تحقق این اهداف، بریتانیا مذاکرات خود را با شریف حسین آغاز کرد. ادوارد گری وزیر امور خارجه انگلستان، قول صریح به انجام تعهدات انگلیس به امیر حجاز داد و دو طرف قراردادی میان خود تنظیم کردند که عملاً باعث رویارویی شریف حسین با ترکان و شکست طرح جهاد در منطقه حجاز شد. درمورد جهاد در ایران و افغانستان، هنوز طرح راهبردی کاملی وجود نداشت؛ زیرا ترکان و آلمانی‌ها، هرکدام منافع متفاوت و گاه متضادی در مورد این نواحی داشتند و این امر آنها را به یکدیگر بی‌اعتماد می‌کرد. عثمانی هم‌زمان جاه طلبی‌های پان‌ترکیسم خود را پیش می‌برد ولی آلمان‌ها اتخاذ تصمیم‌هایی که منجر به تقویت سیاست پان‌اسلامیسم شود را بیشتر مطابق اهداف خود ضد متفقین می‌دانستند. البته این اختلاف دیدگاه، منجر به عدم عملیات مشترک در ایران و افغانستان نشد.^۳ دو طرف به دنبال شورش مردم مسلمان هند علیه انگلستان بودند و و قدم اول را حل مشکل ایران و افغانستان می‌دانستند تا بدین ترتیب دسترسی به هند آسان شود. آلمان‌ها، یک قرارداد سری را با دولت مستوفی الممالک امضاء کردند اما شرایط آن طوری که انتظار داشتند پیش نمی‌رفت.^۴

ترکان مصمم بودند به وسیله عاصم بیگ سفیر خود در تهران، دولت را تحت فشار قرار دهند تا

1. Kabacalı, Hatıralar Cemal Paşa, p. 198.

2. Köse, Arap İsyanı, p. 54 - 55.

3. Koloğlu, Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya, p. 110 - 111.

4. Fischer, Griff nach der Weltmacht - Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914 - 18, p. 41.

حاکمی برای کرمانشاه منصوب کند^۱ که با سیاست‌های جهادی عثمانی‌ها همراه باشد. همچنین مقامات ترک سعی کردند بختیاری‌ها را در جهاد ضد متفقین مشارکت دهند اما نتیجه چشمگیری عاید آنها نشد؛ زیرا طوایف بختیاری رؤسای مختلفی داشتند و امکان یکپارچه‌سازی اهداف آنها وجود نداشت.^۲ با آنکه بخشی از طوایف کرد و طوایف شیعه خوزستان به جهاد اکبر پیوستند و تبلیغاتی را در این راستا انجام دادند، اما در نهایت موج بزرگ ضد انگلیسی که ترکان انتظار داشتند توسط ایرانیان شکل بگیرد، هیچ‌گاه محقق نشد.

نتیجه

امپراتوری عثمانی تنها چند روز بعد از آغاز جنگ جهانی اول در سال ۱۹۱۴م، با استفاده از عنصر اسلام و نهاد شیخ‌الاسلام، فتاوی جهادی علیه متفقین صادر کرد. ترکان و متحدشان آلمان انتظار داشتند، مسلمانان مختلف جهان به این جهاد پیوندند و با درهم آمیختن جریان‌های ضد استعماری کشورها با نهضت اسلامی، موجی از انقلاب‌ها را علیه متفقین به راه بیندازند. آلمان قصد داشت با استفاده از اقتدار معنوی خلافت، از هند تا شبه‌جزیره عربستان و از حبشه تا ترکستان، بسیج عمومی ضد متفقین ایجاد کند و امیدوار بود در دسره‌های بزرگی برای آنها رقم بزند. جهاد اکبر عثمانی به‌نوعی به سپر آلمان تبدیل شد چون نگرانی متفقین از شورش کشورهای مسلمان، باعث شد نیروهای خود را در مستعمرات نگه دارند و راهی جبهه اروپا نکنند.

با آنکه در آغاز جنگ، انتظارات زیادی از دعوت مقدس برای جهاد وجود داشت، اما نتایج آن‌طوری که تصور می‌شد، به دست نیامد و در انتهای جنگ، دولت عثمانی محکوم به شکست و فروپاشی شد. تقریباً هیچ انقلاب گسترده‌ای در پی اعلام جهاد اکبر در کشورهای مسلمان به وقوع نپیوست و عثمانی به هیچ‌کدام از اهداف راهبردی خود نرسید. شکست طرح جهاد، به ماهیت جایگاه خلافت و تضاد منافع کشورهای مسلمان باز می‌گشت.

ریشه تاریخی رقابت میان مدعیان خلافت در جهان اسلام، منجر به یک گسست عمیق بین آنها شده بود که به راحتی قابل حل نبود. گفتمان حق مشروع خلافت از شمال آفریقا تا هند متغیر و غیرقابل اثبات بود. اعراب، مشروعیت خلافت را نه در میان ترکان بلکه در میان طوایف قریش جست‌وجو می‌کردند. جوامع شیعی خلافت اهل تسنن را نامشروع می‌دانستند و آن را حق امامان شیعی و مجتهدین

۱. کاوه بیات، *ایران و جنگ جهانی اول*، ص ۴۱ - ۳۴.

2. Sadık Sarısaman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası" ss. 298, 300, 317 - 318.

تلقى می‌کردند. این نگرش‌های دینی، منجر به واگرایی مذهبی در جهان اسلام شده بود و زمانی که با ناسیونالیسم پیوند خورد، چالش‌ها عمیق‌تر گشت. متفقین با استفاده از این بدگمانی به ترکان و تقویت ملی‌گرایی قومی، برنامه جهاد را کم‌اثر کردند. در امر تبلیغات، تمام تلاش آنها این بود که اعتبار سلطان و خلیفه عثمانی مخدوش شود و جهاد اکبر به یک طرح فریب‌آلود تبدیل شود.

در بُعد میدانی، بسیاری از دولت‌های مسلمان همچون ایران و افغانستان، فاقد قدرت و توانایی لازم برای ایجاد یک انقلاب فراگیر بودند و از جانب نیروهای نظامی متفقین تحت فشار قرار داشتند. نقاطی نیز که می‌توانستند قیامی علیه متفقین رقم بزنند از دسترسی به سلاح و مهمات محروم بودند. متفقین با در دست گرفتن دریاها، از جابه‌جایی نیرو و سلاح به مستعمرات جلوگیری کردند. از طرفی حمل‌ونقل زمینی پرهزینه و زمان‌بر بود و انگلیسی‌ها با ایجاد پلیس‌های محلی، مانع از فعالیت‌های گروه‌های جهادی شدند. بی‌نظمی سازمانی در میان متحدین، کمبود پرسنل، پول و سلاح، عدم دسترسی مفید به جاده و راه‌آهن و اختلاف میان هیئت‌های نظامی و سیاسی ترکان و آلمان‌ها از دیگر علل عدم موفقیت طرح جهاد بود.

منابع و مأخذ

۱. بیات، کاوه، *ایران و جنگ جهانی اول (اسناد وزارت داخله)*، تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۶۹.
۲. طرفاوی، محمد، «واقعۀ الجهاد قیام عشایر عرب خوزستان علیه انگلیس در جنگ جهانی اول»، *نشریه مطالعات تاریخی*، ش ۳۴، ص ۹۳ - ۵۲، پاییز ۱۳۹۰.
۳. لطفی، نقی، «اعلان جهاد امپراتوری عثمانی در سال ۱۹۱۴»، *نشریه جستارهای نوین ادبی*، ش ۶۱، ص ۱۰۴ - ۸۹، بهار ۱۳۶۲.
۴. نجف‌زاده، علی و مجتبی خلیفه، «بررسی آثار فتوای جهاد در عثمانی بر قاینات و سیستان در جنگ جهانی اول»، *نشریه گنجینه اسناد*، ش ۹۱، ص ۲۳ - ۶، پاییز ۱۳۹۲.

اسناد آرشیوی عثمانی

5. BOA. DH. ŞFR. 364/122
6. BOA. DH. SYS. 123 - 12/35. Lef:120
7. BOA. DH. SYS. nr. 75 - 10/1 - 2, 21
8. BOA. DH. SYS. nr. 75 - 10/1 - 2
9. BOA. HR. SYS. 2167/7
10. BOA. BEO, Dosya no: 413, Gömlek no: 30919. (28 Zilkade 1311)
11. BOA. DH. EUM. 6. Şb, Dosya no: 2, Gömlek no: 25, lef: 1.
12. DH. EUM. 7. Şb, Dosya no: 3, Gömlek no: 51

13. Allawi, Ali, Irak Kralı Faysal, 1. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası, 2016.
14. Avcı, Orhan, Irak'ta Türk Ordusu 1914 - 1918, Vadi Yayınları, Ankara, 2004.
15. Avcı, Orhan, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Cihad - I Ekber ilanı, Bildiri Kitabı, Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevi Alayı Ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 29 - 46, 2015.
16. Becker, Carl Heinrich, "İslam Politikası", 19. Asırda Bat'nın Gözüyle Siyasi İslam ve Pan İslamizm, Mümtaz'er Türköne – Ümit Özdağ, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1993.
17. Beşikçi, Mehmet, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2015.
18. Bostan, İdris, The Influence of Fatwa on Ottoman Administration and Society: Ebussuûd Efendi's Fatwas Regarding Cyprus and Lepanto, Turkish Journal of History, 76 (1): 35 - 62, 2022.
19. Çabuk, Mustafa, Cihan Harbi'nde Sudan'daki Osmanlı Faaliyetleri Ve Şeyhülislam'ın Cihat Mektubu, Türkiyat Mecmuası, c. 27/1, 101 - 120, 2017.
20. Çolak, Mustafa, Alman İmparatorluğu'nun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914 - 1918) , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.
21. Demirci Akyol, Esra, Sultan II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları, Sosyal Politika Çalışmaları, Yıl:13, Sayı: 31, Temmuz, Aralık, 33 - 47, 2013.
22. Donanma, nr: 68 [20], 3 Teğrinisani 1330, s. 306
23. Düzdağ, Ertuğrul, Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında, Asır Türk Hayatı, haz, İstanbul, 1983.
24. Erdem, Ali Fuat, Çöldeki Son Türk Destanları, 1. Baskı, İstanbul, Bilent Matbacılık ve Yayıncılık, 2018.
25. Erickson, Edward J, Size Ölmeyi Emrediyorum! Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu, Çev, Mehmet Tanju Akad, Kitap Yayınevi, İstanbul, s. 62 - 75, 2011.
26. Fischer, Fritz, Griff nach der Weltmacht - Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914 - 18, Droste Verlag, Dusseldorf, 2000.
27. Hagen, Gottfried, Die Türkei im Ersten Weltkrieg: Flugblätter und Flugschriften in arabischer, persischer und osmanisch - türkischer Sprache aus einer Sammlung der Universitätsbibliothek Heidelberg, Frankfurt am Main, 1990.
28. Heyd, Uriel, "Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri", (Çeviren: Fethi Gedikli) , Hukuk Araştırmaları Dergisi, C: 9, S: 1 - 3, 1995.
29. İmamoğlu, Abdullah Taha, 1853 - 1856 Kırım Savaşına Dair Bir Cihad Risalesi, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 11, 2019.
30. İsmail Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972.
31. Kabacalı, Alpay, Hatıralar Cemal Paşa, 8. Baskı, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
32. Kiliç, Selami, I. Dünya Savaşı'nda Türk - Alman Cihat Politikasına Bir Bakış, 100. Yılı Münasebetiyle. Dünya Savaşı'nda Kafkas (Doğu) Cephesi Uluslararası Sempozyumu 25 - 27 Eylül 2014 / Erzurum, 2005.
33. Koloğlu, Orhan, Curnalcilikten Teşkilatı Mahsusa'ya, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2017.

34. Köse, İsmail, Arap İsyanı, 1. Baskı, İstanbul, Kronik Kitap, 2018.
35. Larcher, Maurice, Büyük Dünya Savaşı'nda Türk cepheleri - 1/Kafkas Harekâtı, çev. Can Kapyalı, Omnia Yayınları, İstanbul, 2010.
36. Larşer, M, Büyük Harpte Türk Harbi, C I, (Çev. Kaymakam Mehmet Nihat) , İstanbul, 1927.
37. Lüdke, Tilman, Jihad Made In Germany: Ottoman and German Propaganda and Intelligence Operations in the First World War, Lit - Verlag, Münster, 2005.
38. Mc Meekin, Sean, Osmanlıda Son Fasil, 1. Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2019.
39. McMarthy, Justin, Osmanlı'ya Veda, Etkileşim, İstanbul, 2008.
40. McMeekin, S. The Berlin-Baghdad Express: The Ottoman Empire and Germany's Bid for World Power, 1898-1918 (London, Allen Lane) , 2010.
41. Örsten, Seda, Osmanlı Hukukunda Fetva, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku (Türk Hukuk Tarihi) Anabilim Dalı, 2005.
42. Owen, Roger, Lord Cromer - Victorian Imperialist, Edwardian Proconsul. Oxford University Press, England, 2004.
43. Pesek, Michael, "Jihad Made in Germany. German Propaganda in East Afrika during to First World War, 1914 - 18", 2017.
44. Sabrî, Mustafa, "Cihad - ı Ekber Fetvası Hakkında", Alemdar, sayı:1317 - 7, İstanbul, 1918.
45. Sadık Sarısan, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahtiyari Politikası", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/868/11027.pdf>, (16. 08. 2017) , ss. 298, 300, 317 - 318.
46. Sebilürreşâd, (1914) , sayı:315, İstanbul, 26 Kasım.
47. Şeyülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Meşrutiyet, Büyük Harp ve Mütareke Günlükleri (1909 - 1922) , Hazırlayan: Ali Suat Ürgüplü, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015.
48. Snouck Hurgronje, Christiaan, "Heilige Oorlog Made in Germany", De Gids 79/1, 115 - 147, 1915.
49. Talip, Ayar, Osmanlı Devletinde Fetva Eminliği 1826 - 1922, Ankara, 2014.
50. Tanin, 2 Teşrinisani 1330 (15 Kasım 1914)
51. Taniyici, Şaban: Kahraman, Selçuk, II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam, Medeniyet ve Toplum, Cilt 1, Sayı 2, 1-21, 2017.
52. Tasvir - i Efkâr, 2 Teşrinisani 1330 (15 Kasım 1914).
53. Teichmann, Gabriele: Vogler, Gisela, Faszination Orient, Max von Oppenheim: Forscher, Sammler, Diplomat, Koln, 2011.
54. Treue, Wilhelm, "Max Freiherr von Oppenheim: Der Archäologe und die Politik", journal Historische Zeitschrift, 37 - 74, 1969.
55. Tüglüca, Murat, Kutsal İttifak'a Karşı "Kutsal Çağrı": Osmanlı'da Cihad Ve Nefir Âmm İlani (1686), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi - Yıl 9, Sayı 1, Haziran, 299 - 317, 2016.
56. Ugur Unal, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın No: 139, Osmanlı Arşivi'nde ŞeyhÜlislam Fetvaları, İstanbul, p 2015.
57. Yörükân, Yusuf Ziya, "Bir Fetvâ Münasebetiyle Fetvâ Müessesesi, Ebusuûd Efendi ve Sarı, Cilt:01, Sayı:02, p 1952.

بیاننامہ جہاد

[اشیو بیاتنامہ کے کاتب اقطار اسلامہ دہ ندر و اعلائی ارادہ ایچرمی : ہرم سنہ ۱۳۳۰ھ خط مزینتہ توشیح و اماسی خلافتیناش الیچرین
بیوریلان و بیگ اوچیز اووز اوج سناغیرہ سی ہرمنک ایکنجی جمہ ایرتسی کون واپ فیوادہ منعمہ • عجلیں عالی علی • طرفدن تنظیم و امینا
ایقطن ایلان آتیدیک بیاتنامہ • سلیطک دعوت ایچدیکی جہاد علوی و اسلامیک و شمن اولوبی عداوتلری مقام خلافت اسلامہ بیجوم • سولنلریط
اظہار و لات ایڈلرہ دغری اولوبی و حکومت سنایہ ایلہ یلرندیک غیورہ دعوات و ایزار و آتار غیورہ امین دول سناغیرہ تبعہ لریط متعاقبہ حسن
مقاومت • اسلامک شمار عدل و مساواتی ایمانندن بولندیہ بیاتنامہ مقام معیتت اسلامہ عقیماً تبلیغ ایچکعد :

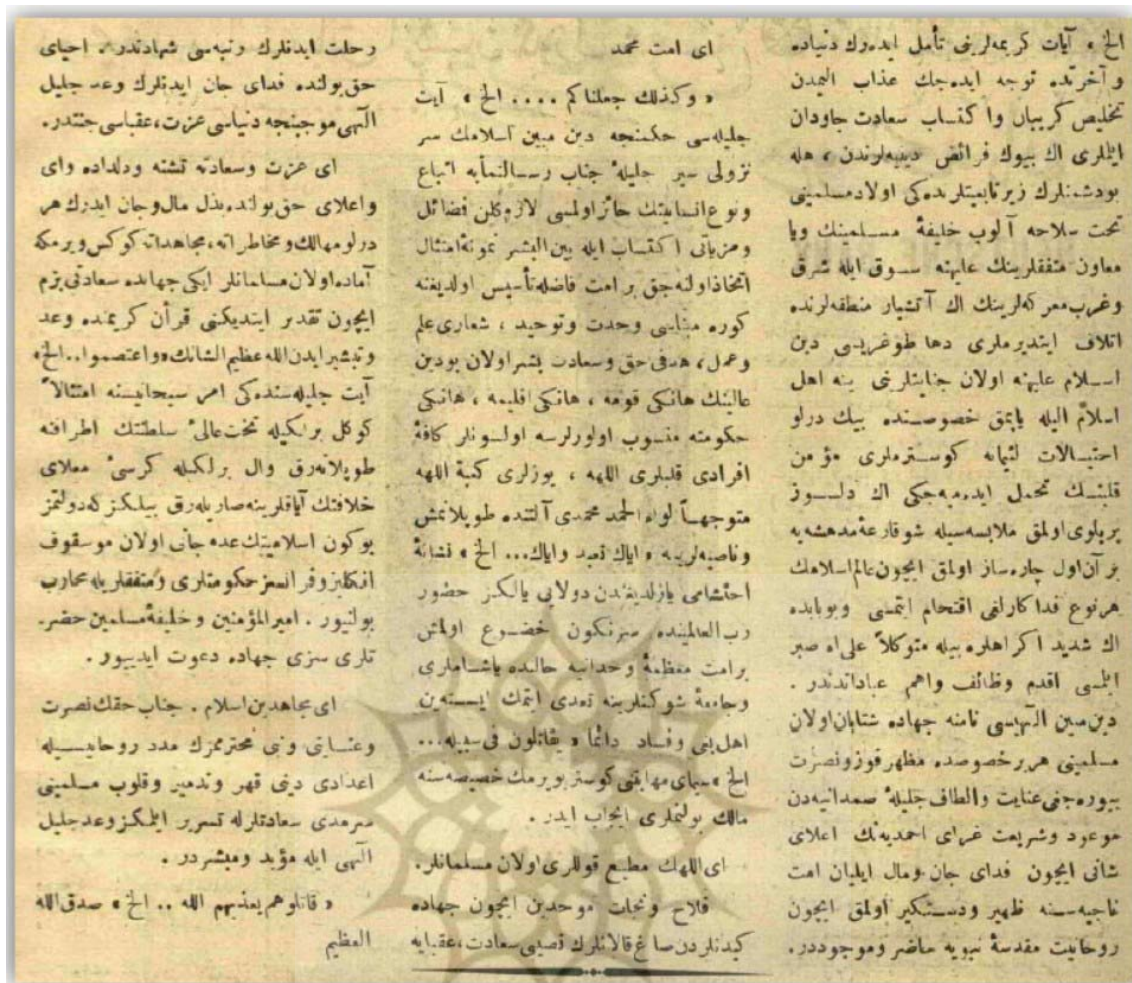
احکام شریفہ توفیقاً جہاد عمومیہ دعوت
وسالافہ کرامی اسلامیات قہر و تدبیری
اجمیع قہار ذواتہام اولان جناب منزل
الفرأند نالہ نصرت و عانت الیک خصوصی
خلافت جلیلہ اسلامیہ اعظم و طاقان
یلمندر .

مقام خلافت قلمرو حکومتند بولتان
تبعه عتباتك يكرسى باشندن قرقيش باشنه
قدر اولانلىرى بلااستاخت سلاحه دعوت
ايدرك بحوله نسالى نجهيز ايدهيكي اردو
ودوتجاى حاويون ايله شمدى به قدر عمرلىرى
نشر علمه وقت ايتيش بولتان علمامعدرين
ومصلحين اميد استقبال دين ومملت اولان
بالموم طلبة علوم وفنون ايله قسم اعظم
مأمورين ، بيكس عالمورك ، شيخ قانى
پدرلوك ، والدلوك دستكبرى اولان شيان
وطن بوكون بى درونى مناطق جهاده تحشيه
ادملكه برابر بالموم مؤمنين اشو جهاد
اكچردن حصه مند ثواب ولىقون «فرمود»
الح «حكمت اشباعاً بدأ و ملا جهادك
وزره ظير علم امرىي المششدر ، بنابرین
فرس ، قازان ، تركستان ، بخارا ، خيوه ،
هندستان كي حكومت ظالمه كورمك قبضه
العلمه بولتان وچين وافغان و ايران ايله
آفرقاده وسائر افطار ارضه متمكن اولان
بالموم مسلمينك قدر الاستطاعه اشو جهاد
اكر چوپايدى كفاواى شريعه مؤدا سنجه عتائلى
ايله برابر ملا « بدأ اشتراك مسارعت
ايديوب لتسيه باله » يا ايها الذين ... الح
« ولانترود... الح » و « قال ان كان ..

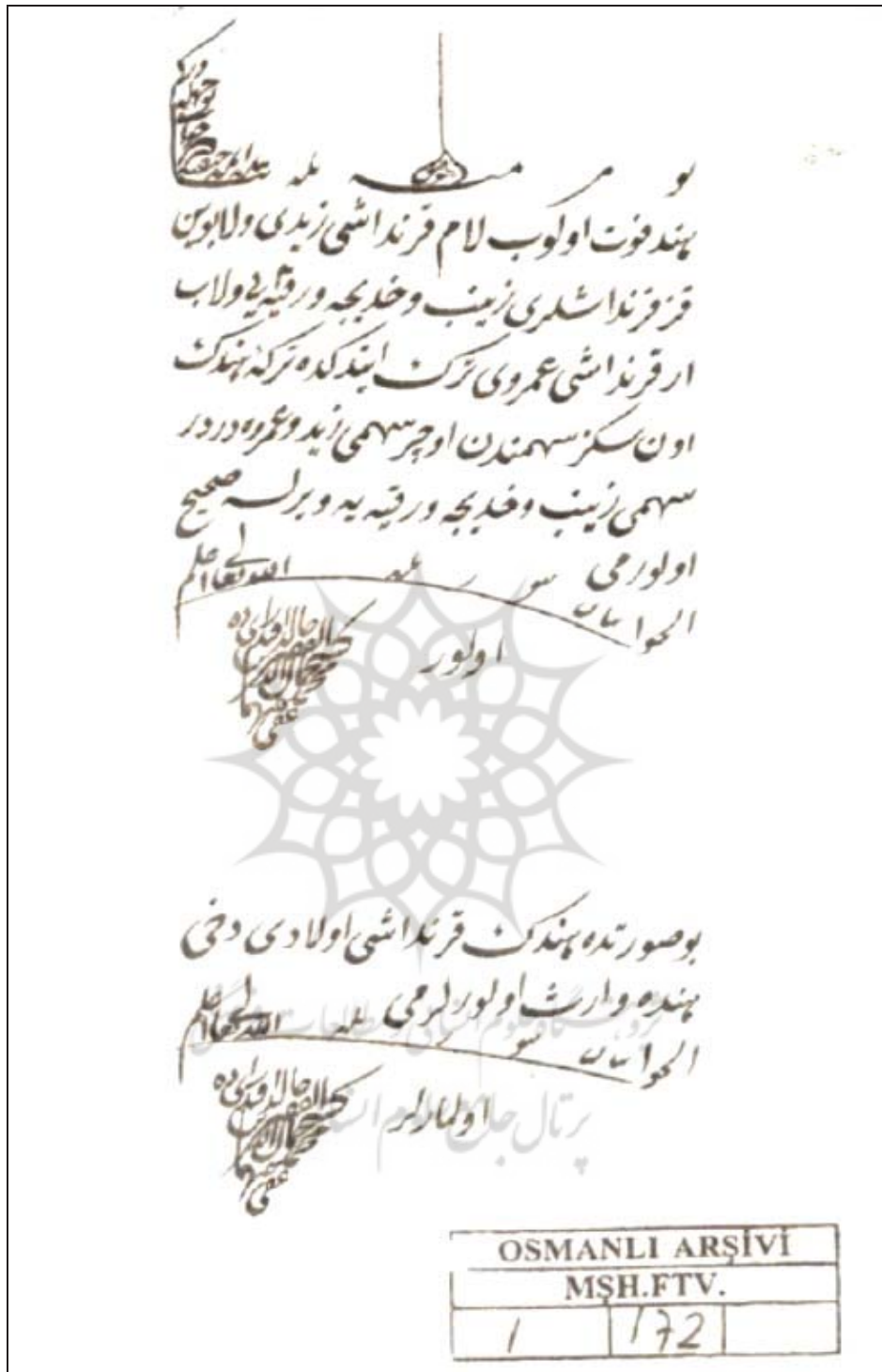
ويكفر به باذ دامن عذرات اسلاميك
حومى عصمتك جاك جاك ايدلست
وقسمات جلبه اسلاميك بازيجو هوسات
اولست متنا وماده سبب اولدقري كى
بودعمه بنون كره ارضى برعشر هيجا
حاله كبره جاك اولان هر نوع اختلاطى
التزامه و يواقتى جنك وجدلك الدلوسو
شرار لوقى بنه فكله امت محمد طوعى
ساجنه بالاشلاسر وتريبات ملشكارا ليه
اليناقاله نور مين الينى الحقايق سامى
يولشلاسر . . . بريدون . . . الخ

قوت قادره و قدرت قاهره و قیامت ادا کرد
 عقول بشرک عاجز و قاصر بولینبی فرمان
 فرمای ابرکان خدای بی چون عظیم الشانک
 سعادت دارین بر شربت شایگون نور کزین آیینی
 اولان و صیانت جلالت صمدانیه به پیش
 بولان دین بین اسلامه قاضی اظهار عبادت
 بلبان ترک ابر کج غضب الهی به دوچار و معنای
 رواده فارو ملال و با بقاری در کار اولوب خادم
 الحرمین الشریفین خلیفه مسلمین ابناء
 بالصر المین حضرت ناری قره العیون مؤمنین
 بولان بیت اهل الحرمه و ضمه مطهره فخر الانام
 الیه قدس شریف و نجف و کربلا و مرکز
 ثلاثت عظامی حاصل مقامات اعیان مراقه
 اولیا منازل شهدا اولان بنون داور الاسلامی
 مستعینا برفیق او شامت ناسطین صیانت
 و ناموس دین معنی شوائب مذلقن حیات
 بختک و اعلاء کفاهه فریسه مهمه منک با کمال
 شهادت استکمال مقضیاتنه توسل بطلب
 اوزره عامه مسلمینی بالادعای خدای شرعه

مللی واقوام ایچون مواعب سیحانیدن
اولان لم استقلالی احباب جالیشهری بشری
تحت اسارتہ آئی ایستان وعصر لردنری
سعادت بشریہک غدار بر دشمن بیامانی
اولان موسوقف حکومتک ، شرقی قریب
وایمده حدوتہ سیت ووردیکی مصاییدن
یودفعہ صحرای اور ولدہ آرادہ قلمہ مرقی اشتغال
ایدن حرب عمویمده بیلو تارخہ اسلامی
رقہ اسارتندہ یولدی بونی غرور ملیرینک
اک آتیکدار ذوق عدایدن وشو حاکیت
ظلمہ غیر مشروعدنرینک تحمید غصب حرب
وتأمین منفعت کی درلو درلو آمال خبیثہ
بسلین ویا علیہ عالم اسلامک قطعہ استادی
تشکیل ایستدیک و اسلامیک مدار قوای
یولدی بی ایچون خلافت جالیہ اسلامیہ بی
صاوسق و بو مقام عالی بی ممکن اولدی بی
قدر ضعیفہ اوضرائق حق کین آلودی
سینلردن بر آن آیرمیان انکله و فرانسه
حکومتلری ده کندیشہ پیرو قیلمشدر ،
ائلاف نلت نامی طاشیان اشو هیئت
جیارہ مکن عصرده هندستانده کی ، آسیای
وسطادہ کی ، آفریقا ک اکثر جہانده کی
اقوام اسلام بی کافہ حاکیت و حکومتلردن
وحتی حریرتندن محروم ایستکاری کی یادم
عصری متجاوز بر زمانده شری یکدیگر کیشہ
ظہیر اولارق ممالک عثمانیہک یک قیمتدار
بر طاق انسانتی ضایعہ اوضرائق و دها
دون دینہجک قدر یقین بر زمانده دخی
قومشور بزمی تشجیع و حمایتلردک وقوعہ
کنیردکاری یالقان حریرندہ نیچہ یوزیک
توس معصومہ اسلامیک هند اولسنہ

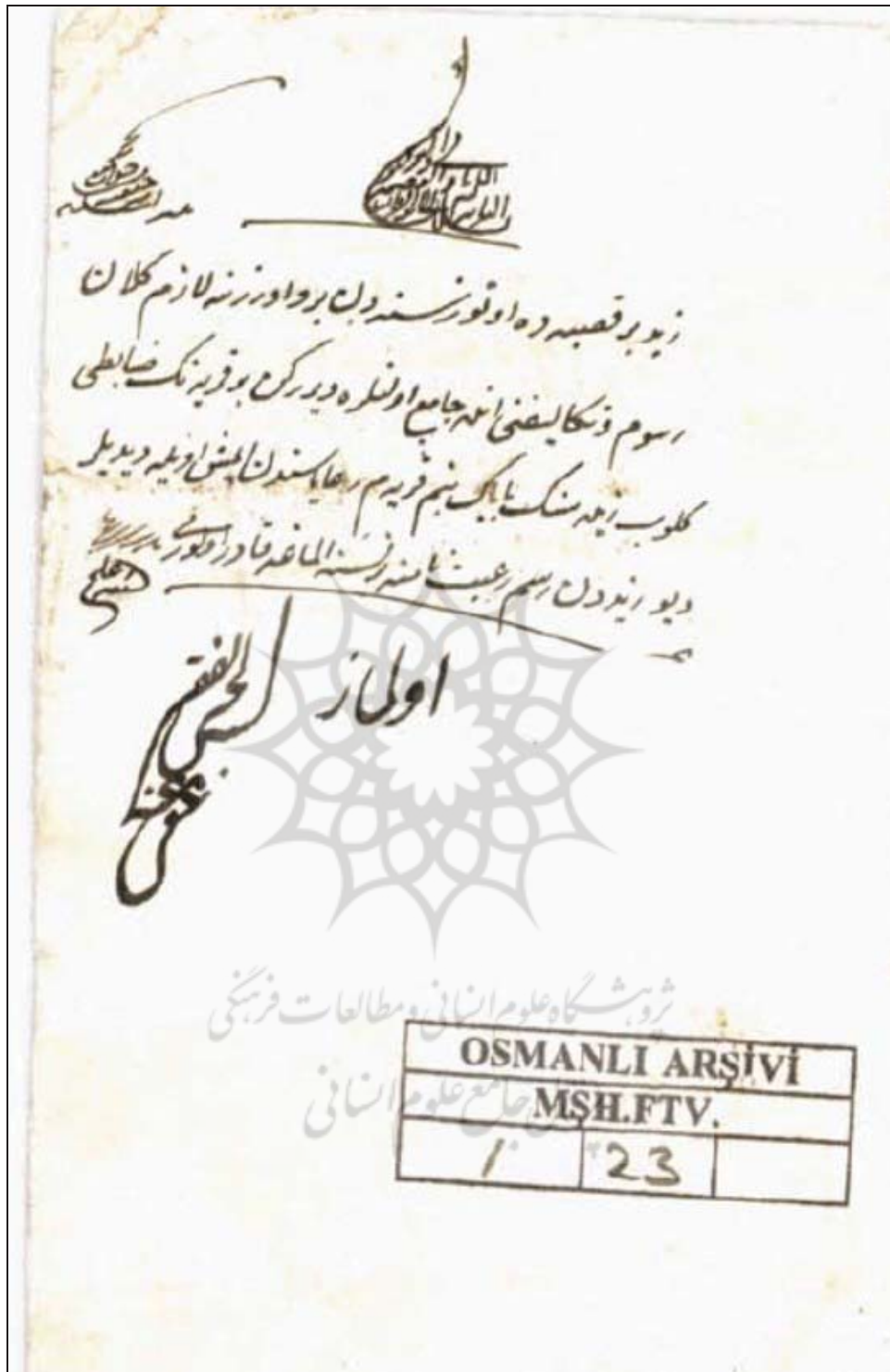

تصویر شماره ۱: بیان جهاد عثمانی در سال ۱۹۱۴م

تصویر شماره ۲: نمونه ای از فتاوی جهادی عثمانی

(Ugur Unal, BaŞbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın, p 54)

تصویر شماره ۳: نمونه ای از فتاوی جهادی عثمانی

(Ugur Unal, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
 Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın, p 223)